

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

УСЛОВИЯ ЗА ПОЯВАТА НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКО СЪСЛОВИЕ В СОПОТ, КАРЛОВО И КАЛОФЕР ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Ивайло Найденов

Институт за исторически изследвания – БАН

Резюме. Целта на настоящата статия е да бъдат изведени условията за появата на предприемаческо съсловие в Сопот, Карлово и Калофер през XVIII – XIX в. Основният извод е, че съчетанието на благоприятна външна среда и подходящи лични качества обуславят появата на хора с предприемчив дух. С други думи казано, възрожденските предприемачи се раждат, но и създават чрез придобития опит и познание.

Ключови думи: Българско възраждане; предприемаческо съсловие; условия; Сопот; Карлово; Калофер

През епохата на Българското възраждане представителите на редица фамилии „въртят“ бизнес било на местно ниво, в регионален или международен мащаб. При всички тях се забелязва един и същ типологичен модел, изразяващ се в култивирането и предаването на опит, социален капитал¹⁾ и финансови активи. Всяка следваща генерация надгражда това, което получава от своите предходници спрямо променящите се политически и социално-икономически условия (Davidova, 2013).

Твърде оскъдни и почти легендарни са данните, които дават представа за дейността на първите представители на подобни родове през втората половина на XVIII и първите години на XIX в. (Paskaleva, 1962: 71 – 126). Повече и разнообразни са сведенията за всяко следващо поколение, особено що се отнася до средата и втората половина на XIX в. (вж. напр. Vasileva, 2019). И все пак, могат да се намерят достатъчно податки за редица фамилии, които излъчват предприемачи през разглеждания период.

В случая важна е оценката на Петър Чолов (1923 – 2013), който по отношение на Евлоги и Христо Георгиеви посочва: „Малко се знае и за факторите, допринесли за формирането на тези забележителни личности, за техния род и родова среда“ (Cholov, 2000: 69. Вж. също: Cholov, 1998: 17 – 30). Оценка, релевантна и за много други фамилии, които излъчват предприемачи от раз-

личен калибър – дребни, средни и едри. Само ако се вгледаме в биографиите им, бихме могли да открием важни черти при формирането им (Corley, 2008: 139 – 158; Casson, Yeung, Basu, Wadeson, 2008: 13; Casson, 2010: 34; Casson & Casson, 2013: 1224).

Целта ми е да представя предпоставките, които предопределят появата на подобни хора в Сопот, Карлово и Калофер – селища, които имат сходен стопански профил и където немалка част от представителите на буржоазията са обвързани икономически, финансово, но и роднински (вж. Cholov, 2000; Cholov, 1998: 17 – 30).

В някои скорошни проучвания, посветени на предприемачеството, се изтъква, че роля при неговото развитие играят: географският фактор – съществуват райони, които са по-благоприятни за култивирането на хора с предприемаческо мислене поради определени природо-географски дадености (изобилие на вода, плодородни почви, подходящи за земеделие, добри комуникационни възможности, наличието на пристанища); социалната структура (фамилните мрежи например, играят значителна роля за развитието на предприемачеството); образованието (Tortella & Quiroga (eds.), 2013: 220 – 223).

Средата, в която са родени, израстват и работят българските стопански дейци, е важен фактор за култивирането на предприемачески усет и определени качества. Ако се вгледаме в биографиите им, ще установим, че произлизат от селища със специфичен социално-икономически профил и културна атмосфера, които са оказали влияние върху формирането им, тяхното мислене и стопанско поведение. Съчетанието на благоприятната външна среда и подходящи лични качества обуславя появата на хора с предприемчив дух. С други думи казано, възрожденските предприемачи се „раждат“, но и „създават“ чрез придобития опит и познание (Bricklin, 2001: 53 – 59; Casson, Yeung, Basu, Wadeson, 2008: 4 – 5; Dentchev, N., Kris Vander Velpen, Edgar Izquierdo, 2013: 89; Naydenov, 2019: 134 – 136, 143). Стопанските дейци, водещи произхода си от подбалканските селища Сопот, Карлово и Калофер, не правят изключение.

Сред факторите за появата на обиграни търговци трябва да се посочат онези, свързани със специфичната икономическа и обществена атмосфера в споменатите градчета през османския период (XV – XIX в.). В случая става въпрос за дългосрочни натрупвания в сферата на социално-икономическия и културно-просветния живот, които спомагат за „култивирането“ на специфичен предприемачески дух у възрожденския българин. (По отношение на Пулиев вж. Naydenov, 2017a: 62 – 86, 122 – 123, 490.).

Особеният статут на трите селища и привилегиите, с които се ползва местното население през ранните столетия на османското владичество, ще да са изиграли положителна роля за стопанския и обществен просперитет през XVIII и XIX в. Населението на Сопот е войнушко и се ползва с известни данъчни облекчения. Карлово е вакфирано село от Карлъ Али бег (1483 г.),

чиито жители отглеждали соколи (т.нар. доганджий). В него властите организирали пазар, който насърчава местното производство и търговия. Калофер е дервентджийско селище, което е причислено към султанските хасове, а по-късно и към вакъфа на Сюлейман I Кануни (1520 – 1566). В резултат на особения статут населението (в частност християнското) нараства през XVI в. (Undzhiev, 1968: 26; Pavlovska, 1987: 26 – 27; Yordanov, 2014: 177 – 178, 180 – 181; Boykov, 2018: 472 – 480; Muchinov, 2019: 14 – 15, 27; Lyberatos, 2019: 204 – 205, бел. 119).

Сопот, Карлово и Калофер се намират в долината между Стара планина на север и Средна гора на юг, където климатът е континентален. Затворени между двете планински вериги, те са защитени от всички страни. Наличието на мек климат, бързотечаща вода, дървен материал са важни предпоставки за съществуването на селищата и за развитието на множество занаяти (Lyberatos, 2019: 31 – 40. Вж. също: Ivanov, 2012: 75 – 76). И все пак посочените благоприятни природни условия не трябва да се преекспонират. Краеведът Никола Начов отбелязва, че землището на Калофер не е пригодено за земеделие, а и скотовъдството не е развито добре. Отглеждат се предимно овце, а и най-добрите земеделци са принудени да закупуват жито от пазара няколко месеца преди жътва. Поради тази причина местните се прехранвали чрез алтернативни стопански дейности (производството на шаяци и гайтани) било в самия Калофер, било в столицата на Османската империя Истанбул. (Подробно вж. Nachov, 1935: 13 – 15; Nachov, 1990: 68 – 111, 399 – 414. Вж. също: Ivanov, 2012: 74 – 75).

Трите селища са изолирани от големите пътища, но това не бива да се абсолютизира. От една страна, те се намират в близост до големия стопански и административен център в целия Пловдивски санджак – Пловдив, което дало тласък на местните занаяти и търговията. (Подробно вж. Lyberatos, 2019: 31 – 218). От друга – били разположени в близост до второстепенни, но важни пътища, свързващи Северна и Южна България през Балкана, и черноморското крайбрежие със западната част на Балканския полуостров. Намират се също близо до търговски пътища, които свързват Истанбул с Централна Европа (Naydenov, 2017a: 67 – 68; Boykov, 2018: 479 – 480; Lyberatos, 2019: 41 – 47). Наличието на пътно-съобщителни връзки, движението на хора и превозването на стоки оказали положително влияние върху стопанския живот в областта.

Всичко това предопределя развитието на производства, които са предназначени за далечни пазари. В Сопот особено развитие получават занаятите, свързани с обработването на вълна, каквато е ситуацията и в Карлово. В него развитие получава и табаклъкът, т.е. изработването на различни видове кожи. В Калофер местните производители изработвали машини, шаяци, гайтани (Pavlovska, 1987: 73 – 97; Petrov, 1986: 37 – 52; Undzhiev, 1968: 48 – 83; Undzhiev, 2007: 17 – 26; Nachov, 1990: 406 – 410).

Любопитни са проучванията, базирани на османски документи, според които голяма част от населението на Карлово, Сопот и Калофер се занимавало с текстилно протоиндустриално производство. Именно то носи просперитета на трите селища през XIX в. (Öncel, 2012: 110 – 164; Öncel, 2014: 100).

Видните производители и търговци от трите селища пласирали своята продукция както на панаирите из Балканския полуостров, така и в Истанбул или на север от Дунава. Така например сопотненци изнасяли гайтан в Мала Азия, Босна, Сърбия, Румъния. Басмените изделия били търгувани на панаирите в Прилеп, Серес, Узунджово, Горна Джумая, Неврокоп и пр. Сопотските кърпи намирали добър прием в Сараево и в цяла Румъния. Стоки били доставяни и в Цариград (Pavlovska, 1987: 100 – 101; Petrov, 1986: 57 – 62). През 50-те и 60-те год. на XIX в. сопотските търговци разгърнали широка търговия навсякъде из българските земи (Petrov, 1986: 56 – 62). Карловските предприемачи поддържали постоянни търговски контакти със селища в българските земи (като Ловеч, Троян, Свищов, Севлиево, Тулча), Цариград, Одрин, различни селища на север от Дунава (напр. Букурещ, Галац, Браила) и т.н.²⁾ Същото би могло да се каже и за калоферци. Някои от тях отишли по търговия в Одеса, а други – в Бесарабия. Мнозина залавяли търговия в Пловдив, Цариград, Виена, Брашов и пр. (Nachov, 1990: 80 – 111; Ivanov, 2012: 75). Широките търговски контакти с близки и далечни земи не само спомогнали за акумулирането на финансови средства, но стимулирали занаятчийското производство и което е по-важно – допринесли за разширяването на духовния кръгзор на предприемачите.

Промишленият разцвет и пряко свързаният с него търговски напредък на Сопот, Карлово и Калофер през Възраждането намира ярък израз в имената, които са дадени на посочените селища. Сопот е известен като „Герджик Сопот“ – т.е. красив, хубав Сопот, и „Кючук Манчестър“ – т.е. Малък Манчестър. Епитетите „лачо“ за Карлово и „алтън“ (т.е. „златен“) за Калофер отразяват стопанския им просперитет през XIX в. и рязко контрастират със стремителния им упадък след Освобождението (Bogorov, 1844: XIV; Nachov, 1990: 30, 270; Petrov, 1986: 62).

Причините за разцвета в Сопот, Карлово и Калофер (както и в много други селища) трябва да се търсят също в институционалните промени в Османската държава. Унищожаването на еничарския корпус (1826 г.) и последвалите реформи благоприятстват стопанския разцвет в българските земи. Към 20-те – 30-те години на XIX в. селищата вече разполагали с демографски ресурс, който спомагал за специализирането им в производството на промишлени изделия. Освен това към 20-те години на XIX в. несигурността от периода на кърджалийските размирици била преодоляна, което води до бърз подем на търговията (Palairret, 2005: 63). Всичко това способства за забележителния разцвет на промишлените отрасли, който според Майкъл Паларе се основава преди всичко на разрастващия се вътрешен пазар в Ос-

манската империя (Palairret, 2005: 62 – 64, 69 – 95). Не бива да се подценява и ролята на външните пазари, където също се пласира немалка част от продукцията на производителите из Българско. Във всички случаи може да се твърди, че предприемачите в българските земи се възползват от възможностите, които предоставя благоприятната конюнктура (Palairret, 2005: 63. Вж. също: Lyberatos, 2019: 152 – 385).

Оживеният стопански живот води до необходимостта от създаването и развитието на светска просвета и култура. В подобни инициативи участвали местните предприемачи. Те съдействали за създаването на модерни училища, на читалища и женски дружества, при строежа и/или ремонта на църкви. Тези люде с особено мислене са спомоществователи в издания на български и гръцки език (Stoyanov, 1957; Stoyanov, 1978; Pavlovska, 1987: 145 – 251; Petrov, 1986: 105 – 140; Nachov, 1990: 185 – 370; Naydenov, 2014: 626 – 647; Rusev, 2017: 36 – 53). Показателен факт за по-будното съзнание и модерно стопанско поведение на предприемачите от подбалканските селища е, че те активно се записват като спомоществователи на две издания, съдържащи модерни търговски знания. Става дума за „Диплография“ (1850 г.) на братя Караминкови и „Търговско ръководство“ (1858 г.) в превод на А. Гранитски (Rusev, 2017: 35 – 54).

Общият стопански, културен и просветен възход на посочените селища в първите десетилетия на XIX в. подтиква местните жители към пресметливост, практичност и уважение към образованието и науката (Glushkov, 2014: 18). Интензивното занаятчийско производство и търговските контакти наблизко и далеч развило у тях дух на предприемчивост, на прозорливост и усет за реалност (Undzhiev, 2007: 68). Не бива да се пренебрегват личните качества, умения и компетенции, защото те също са не по-малко важни. По отношение на калоферци Никола Начов изтъква, че те са „събуденички“, свободолюбиви, смели, предприемачиви, трудолюбиви, пестовни, честни, набожни, любознателни и интелигентни (Nachov, 1990: 79 – 80, 111).

Посочените дълготрайни натрупвания в сферата на социално-икономическия и обществения живот спомогнали за формирането на прослойка от стопански дейци със специфичен начин на мислене и поведение. Без претенции за изчерпателност, а само като илюстрация, могат да се посочат следните предприемачи и търговски фамилии в трите селища.

Един от първите търговци, който открива дюкян бакалница в Сопот, е Кирко Иванов – прадядо на Иван Вазов. По наследство с бакалия се занимават по-късно синът му Иван Вазът и внукът му Минчо Вазов – бащата на писателя (Petrov, 1986: 56). Минчо Вазов и брат му Кирко водели оживена търговия с Дунавските княжества (Румъния). В Букурещ те основали фирма и открили кантора, работейки под името „Братя Ив. Вазови“ (Petrov, 1986: 60. Вж. също: Pavlovska, 1987: 105 – 111). Търговски е и родът на Съба Ва-

зова – майка на Иван Вазов. Баща ѝ – хаджи Никола, търгувал с колониални стоки в Молдова, където се и поминал. От Хаджиниколовия род има и други предприемачи, сред които могат да се споменат синовете на хаджи Никола – Минчо и Георги, които притежавали кантора в Галац. Когато Минчо Вазов им станал зет, той бил привлечен за съдружник в търговската им дейност (Petrov, 1986: 61; Pavlovska, 1987: 105 – 106). Друг предприемач, ориентирал дейността си на север към Румъния, е хаджи Гьока Павлов. Той се съдружил със своя съгражданин Петър Григоров, живеещ в Букурещ. Към тях във времето се присъединил и Ганчо Григоров (Petrov, 1986: 60 – 61). Едър сопотски търговец, който има търговска кантора в Крайова, е Никола Дамянов, който привлякъл в дейността си друг сопотчанин – Иван Фратев. Двамата установили връзки и търгували в Букурещ, Калараш, Слатина, Турну Северин и други румънски градове (Petrov, 1986: 61). В Цариград имали търговска кантора братя Хамамджиеви, които търгували преди всичко със стоки, доставяни от Сопот (Petrov, 1986: 61). Известна търговска фирма от средата на XIX в. в Сопот с клонове в Пловдив и Ловеч е тази на Никола хаджи Кирков. По същото време (50-те – 60-те години на XIX в.) братя Иван хаджи Лилови също разгърнали мащабна дейност в Сопот, Пловдив, Свищов, Букурещ, разчитайки на голяма мрежа от посредници (Pavlovska, 1987: 113 – 115).

По отношение на предприемчивите карловци, които още през 20-те и 30-те год. на XIX в. се захванали да въртят търговия с Влашко, могат да се посочат Тодор Пулиев и неговите синове – Христо, Никола и Иван. Такива са Никола и Васил Пулиев. Разбира се, най-впечатляваща е дългогодишната предприемаческа активност на техните сродници Евлоги и Христо Георгиеви. Представителите на фамилията Гешови, Георги Лазаров, Георги Д. Карловски, Иван Грозев, братя В. Х. Вълкови, Кузман Димов и мн. други лица също обърнали поглед на север, за да си търсят късмета през епохата на Възраждането (Naydenov, 2017a: 75 – 76 и цит. лит.). Впечатление прави съдружението „Георги П. Пелов и син“, основано през 1871 г. Бланките за кореспонденция на посочената фирма, запазени до ден-днешен, са на български и френски език³⁾, което е признак за модерна търговска дейност. Всички изброени, а и много други енергични българи, са успели да се възползват твърде добре от благоприятната стопанска конюнктура по двата бряга на р. Дунав и да развият оживена предприемаческа дейност.

Част от по-буйните жители на Калофер търгували със и/или се заселили в Одеса, Бесарабия, Виена, Цариград и Мала Азия (Nachov, 1990: 80 – 111). Типичен е примерът с най-видните представители на цариградската българска колония – братя Тъпчилещови, братя Золотович, братя Комсиеви, братя Караминкови, Д. Несторов. В първите десетилетия на XIX в. в Одеса се изявяват калоферците Минко и Милчо Тошкови и Димо Кокаланов (Yaneva, 2004: 477, 480). Петко Стоянов (ок. 1780 – 1822) събирал шаяци, изработени в Калофер, и

ги отнасял до Цариград, след което ги пласирал в Измит (Nachov, 1935: 25, вж. също: Davidova, 2013: 27 – 28). Синовете му Христо и Никола Тъпчилещови продължили и разширили семейния бизнес. Установяването им в Цариград, спомогнало да намерят по-широко поле за дейност, повече приятели и възможности за обширна стопанска дейност. Последната констатация важи с особена сила за Христо П. Тъпчилещов, чиято фирма е най-мощната през епохата на Възраждането (Rusev, 2015: 489 – 496 и цит. лит.).

Независимо от това дали предприемачите работят в българските земи, или извън тях и без значение от какъв калибър са те (дребни, средни или едри), това са хора, които умеят да поемат риск с цел печалба. Умеят да преценяват добре обстоятелствата и да насочват усилията си там, където биха имали успех. Отличават се с интуиция, будност и амбиция. Умеят да преценяват своите партньори и да създават временни или постоянни съдружия. Далновидни са и могат да се адаптират към променящите се фактори на външната среда по начин, по който успешно да постигат целите си. Те поддържат и развиват търговски мрежи, чиято сърцевина е изградена на роднинска основа, но са привличани и „външни лица“. Удава им се да преговарят с различни контрагенти, да обменят и тълкуват важна информация, касаеща търговските им дела (сравни с: Vlami, D. Mandouvalos, 2013: 98 – 118; Casson, 2010: 8 – 41). С други думи, това са хора със специфично икономическо мислене, появило се в резултат на различни фактори и дългосрочни натрупвания.

Ключови елементи са човешкият и социалният капитал, които предприемачите притежавали. Би могло дори да се каже, че някои възрожденски фамилии целенасочено се стремели да запазват и развиват посочените преимущества (Penchev, 2017).

За оформянето на предприемачи със специфично мислене от голямо значение е родовата среда. Родовата кръв, черти, наследственост, информация, взаимопомощ, чувството за принадлежност към един или друг род, дори тази принадлежност да не е по кръвна линия, а посредством бракове и сватовство, са все положителни активи (Cholov, 1998: 17).

Карловците Тодор Пулиев и синовете му (Христо, Никола и Иван) са успешни търговци, които в по-голямата си част нямат формална подготовка за дейността си, но целенасочено се стремят да не допускат в рода си „случайни, неизвестни, ненадеждни и бедни люде“ (Cholov, 1998: 19). Били хора с „претенции и с остро око“ (Cholov, 1998: 19). Тодор Пулиев се оженил за Мария Нектариева – дъщеря на Недю Бакалина от Сопот. Предполага се, че Недю е бил заможен. Имал високо обществено положение и влияние, за да се търси сродяване именно с неговото семейство (Cholov, 2000: 12, 40; Cholov, 1998: 19 – 20). На свой ред, една от дъщерите на Недю – Стойна Нектариева, станала снаха на Иван Цвятков – виден търговец в Сопот през втората половина на XVIII в. Тя се омъжила за сина му Цвятко Ив. Цвятков, който бил буден

и деен човек. Занимавал се с производство на гайтани и търговия, с което си спечелил името на добър и уважаван майстор гайтанджия и заможен търговец (Cholov, 2000: 21). Някои от наследниците на Недю и Стойна също се занимавали с търговия (Cholov, 2000: 21 – 22, 25).

Зетъве в Пулиевия род били хора с добри финансови възможности и влияние. Могат да се посочат имената на Найдено Геров, Иван Евстратиев Гешов, д-р Георги Янкулов, Христо Димов Караминков. Иван Тодоров Пулиев сключил брак с Неда Папазоглу, която също произхождала от заможен род – нейният баща Хитю Папазоглу бил златар и сарафин, какъвто бил и баща му Кръстю Попов. Те въртели търговия с розово масло и се занимавали с лихварство (Cholov, 2000: 43). Друг интересен пример в това отношение е бракът на Теодор/Тодор Пулиев (син на Христо Тодоров Пулиев) и Анна К. Нешова. Тя е дъщеря на Екатерина Немцоолу и Костадин Н. Нешов/Чалъков — най-малкият син на Нешо Т. Чалъков. Важното в случая е това, че Костадин бил от заможния и влиятелен Чалъков род. Занимавал се с търговия на аби и гайтани. Подобно на своите роднини от видната копривщенско-пловдивска фамилия практикувал джелепчийство и бегликчийство (Керов, 1935: 177 – 195. За Чалъковци вж. също: Lyberatos, 2019: 221 – 317).

Някои автори допускат, че бащата на Евлоги и Христо Георгиеви – Георги Недев, също едва ли е случаен човек, след като е станал зет на Мария Нектариева и Тодор Пулиев, женейки се за дъщеря им Евдокия Т. Пулиева. Може би Георги Недев се е занимавал с търговия или е бил „сравнително заможен за времето си човек“, защото е трябвало да притежава някакъв „актив“ (имот, пари, обществено положение, ум, хубост), за да се сроди с Пулиеви (Cholov, 1998: 19 – 20; Cholov, 2000: 40, 68 – 69).

Благоприятна за братя Евлоги и Христо Георгиеви се оказва фамилната среда, *„в която доминира предприемчивият дух на вуйчовците им Пулиеви, заети с голяма търговия не само в българските земи, но и в Дунавските княжества“* (Glushkov, 2014: 18). По отношение на споменатите вуйчовци (Христо, Никола и Иван Тодорови) Пулиеви се изтъква, че техният баща (Тодор Пулиев) *„насочил към търговия и синовете си, защото търговският дух бил основа на семейното възпитание във фамилията му цели два века“* (Cholov, 2000: 40). Макар да не разполагаме със сигурни сведения, които да потвърдят предложеното съждение, то е важно, защото дава представа за култивирането на специфични търговски умения, които се предават от поколение на поколение десетилетия наред. По отношение на братя Христо, Никола и Иван Тодорови Пулиеви се изтъква, че са „прочути търговци“, за които е характерен „предприемчив дух“ (Cholov, 1998: 25; Naydenov, 2017b: 85). Посочва се също, че били „дейтелни хора, в каквото и направление на живота да работели“ (Cholov, 1998: 27; Naydenov, 2017b: 85). Може да се допусне, че Христо, Никола и Иван Т. Пулиеви култивирали този специфичен предприемачески

манталитет, оползотворявайки опита на своите предшественици (Полихрон, Димитър и Никола) (подробно вж. Naydenov, 2017b: 79 – 86).

Не бива да се изпуска от внимание фактът, че както братя Георгиеви, така и техните сродници Пулиеви владеели гръцки език, който използвали в търговските си дела. Евлоги и Христо Георгиеви и някои от представителите на Пулиевата фамилия (напр. Иван Тодоров Пулиев и Тодор Христов Пулиев) се обучавали в училището на Райно Попович. Никола Хр. Пулиев учил и френски език, а Тодор – немски и френски. През 1862 г. завършил търговско училище във Виена (Glushkov, 2014: 16 – 18; Naydenov, 2017: 52 – 53, 56 – 57, 382 и цит. извори и лит.).

Друг интересен пример предоставят представителите на фамилията Тъпчилещови от Калофер – Петко, синовете му Христо, Стоян и Никола, както и синовете на Христо. Първите представители на рода имат оскъдно образование. Според някои изследователи Христо Петков Тъпчилещов е с килийно образование, а според неговия биограф Никола Начов е бил неграмотен (Nachov, 1935: 51– 52, вж. също: Roussev, 2015: 489). Това не му пречи да развие впечатляваща по своя размах и успехи дейност. Никола Начов обяснява успехите на Хр. Тъпчилещов с това че е „природно даровит и възприемчив“ (Nachov, 1935: 51). Освен това е преминал през школата на практическия живот, като „лесно и много добре разбрал, и усвоил нейните неписани закони и правила“ (Nachov, 1935: 51 – 52). Може да се допусне, че положително влияние върху него оказал баща му Петко, който бил пъргав, трудолюбив и предприемчив. Възползвайки се от посочените „активи“, Христо П. Тъпчилещов „постепенно печелил пари, упражнявал се в търговия, разширявал своя умствен кръгзор и придобивал все по-голяма житейска опитност“ (Nachov, 1935: 25). Синовете му – Христо и Никола П. Тъпчилещови, също са характеризирани като трудолюбиви, а Христо – и като „винаги енергичен“, който постоянно е работел, от сутрин до здрач (Nachov, 1935: 29, 36). В тази връзка се изтъква: „Със своя винаги бистър и практически ум, със своята голяма прозорливост той винаги, в всички и най-разновидни и заплетени случаи лесно схваща благоприятното положение и винаги умее да го използва най-добре“ (Nachov, 1935: 35 – 36).

Наследниците на Христо Петков Тъпчилещов (Никола, Стоян, Петко) получават целенасочено търговско образование в едни от най-реномираните учебни заведения на епохата. Никола завършил гръцко търговско училище на о. Халки (1857 – 1859). Стоян първоначално се обучавал във френското католическо училище в Бебек (1857), след това – в училището на о. Халки и в „Лисе империял“ в Марсилия (1864 – 1868). Най-малкият син – Петко, учил в Робърт колеж (1871 г.) и в търговската академия в Лондон (1871 – 1872) (Davidova, 2013: 83 – 86; Rusev, 2015: 489 – 490).

Един от прочутите родове в Калофер е този на Бракалови. От една страна, фамилията е свързана с Пулиеви с оглед на това, че основоположникът на

рода Бракалови (името му не е запомнено) е втори брат на Полихрон (родоначалник на Пулиевия род). От друга, Бракаловото семейство е свързано „с женитби с половината град“ (Cholov, 2000: 72 – 73). То излъчва немалко търговци и занаятчии. Много от тях са били спомоществатели на български книги. Представителите на по-младата генерация Бракалови (през втората половина на XIX в.) са изпращани да учат в реномирани училища в Пловдив, Цариград, Франция, Германия, Швейцария, Чехия и пр. (подробно вж. Cholov, 2000: 73 – 81).

Стопанските дейци от първото поколение (живели и развили дейността си през втората половина на XVIII и първите години на XIX в.) са хора без специално образование или с много скромно такова, но имат сполука на търговското поприще. Те се учат „в движение“ от своя опит, в хода на работата, която вършели. Причината за успеха им може би се крие във факта, че те целенасочено разширявали своя семеен кръг, допускайки в него люде, които притежават необходимите качества (смелост, готовност за поемане на риск, прозорливост, съобразителност, предприемчивост и пр.), финансови средства и контакти. С други думи, те полагали усилия не само да запазят, но и да развиват човешкия си и социален капитал. Наследниците им били прашани в реномирани (търговски) училища, за да получат необходимите академични знания. Те владеели чужди езици, боравели с двойно счетоводство и пр. Разбира се, условията в Османската империя, които подтикваат будните младежи да се захващат най-вече с търговия, също са от значение.

Благодарности. Изследването, описано в настоящия текст, е осъществено благодарение на финансовата подкрепа на ФНИ за проект „Мрежи и механизми на влияние в регионалната икономика. Балканска и европейска контекстуализация на архивното наследство на братя Евлоги и Христо Георгиеви“.

БЕЛЕЖКИ

1. За т. нар. социален капитал вж. Manolova-Nikolova, 2016: 93 – 95; Stoychev, 2008: 247 – 249. За социалния капитал като компонент на предприемачеството вж. Casson, 2010: 15 – 16; Casson & Giusta, 2010: 150– 172; Casson, Yeung, Basu, Wadeson, 2008: 9; Chatziioannou, 2017: 16 – 17.
2. Исторически музей – Карлово, Инв. № 95, 101, 114; Пак там, Инв. № 180, 181, 183, 185, 186, 191, 197, 198, 199, 206; Пак там, Инв. № 615. Вж. също: НБКМ – БИА, ф. 571, а.е. 1, л. 1 – 3; Пак там, а.е. 2, л. 1 – 24.
3. Исторически музей – Карлово, Инв. № 361. Става въпрос за 15 екземпляра.

ЛИТЕРАТУРА

- Богоров, И. (1844). *Първичка българска граматика*. Букурещ.
- Бойков, Г. (2018). Град Карлово и карловският вакъф. *История*, 5, 461 – 496.
- Василева, В. (съст.) Опис на документите за стопанската история на България, запазени в Българския исторически архив на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Част първа (1648 – 1879). София: Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.
- Глушков, Х. (2014). *Евлоги и Христо Георгиеви. Живот и дейност*. 2 изд. София.
- Иванов, Р. (2012). Екологични характеристики и поминък в българските градове през Възраждането. В: *Кюстендилски четения 2007. Заедно или разделени. Европа на съюзите, личностите и регионите*. София, 67 – 78.
- Йорданов, К. Дервентджийството в района на Стара планина и Предбалкана през XVI в. – *Известия на Регионалния исторически музей – Габрово*, том II, 2014 (2015), 174 – 193.
- Кепов, И. (1935). *Живот и дейност на Чалъковци и тяхното потомство. (Родословно изследване)*. София, 1935, ръкопис. – НА – БАН, сб. IV, а.е. 35.
- Либератос, А. (2019). *Възрожденският Пловдив: трансформация, хегемония, национализъм*. София.
- Манолова-Николова, Н. (2016). *Българите, църковното строителство и религиозната литература (30-те – 40-те години на XIX век*. София.
- Мучинов, В. (2019). Демографско развитие на Карлово, Сопот, Калоян и Аджар през Възраждането. *Anamnesis*, 1, 13 – 41.
- Найденов, И. (2019). Предпоставки за възникването и фактори за дейността на предприемаческия елит през епохата на Българското възраждане (начални бележки). *История*, 2, 134 – 150.
- Найденов, И. (2014). Спомоществователната активност на Пулиевци през епохата на Възраждането. *История*, 6, 626 – 647.
- Найденов, И. (2017а). *Предприемаческата дейност на братя Пулиевци между традицията и модерността (търговски практики и стратегии през епохата на Възраждането)*. Докторска дисертация. СУ „Св. Климент Охридски“. София
- Найденов, И. (2017б). Карловският род Пулиевци в българската историография: между синдрома на историографската недостатъчност и подценяването. В: Рачева, В. (съст. и научна ред.) *Българите в Османската империя, XIX в.: понятия, структури, личности*. 77 – 105, София.

- Начов, Н. (1935). *Христо П. Тъпчилещов. Живот и неговата обществена дейност*. София.
- Начов, Н. (1990). *Калофер в миналото*, кн.1. София.
- Павловска, Ц. (1987). *Възрожденският Сопот*. Пловдив.
- Паларе, М. (2005). *Балканските икономики: еволюция без развитие*. Б.м. Изд. Апострофи.
- Паскалева, В. (1962). Развитие на градското стопанство и генезисът на българската буржоазия. В: Сб. *Паусий Хилендарски и неговата епоха 1762 – 1962*. София, 71 – 126.
- Пенчев, П. (2017). Рецензия за дисертационния труд на Ивайло Найденов *Предприемаческата дейност на братя Пулиевци между традицията и модерността (търговски практики и стратегии през епохата на „Възраждането“)*. Докторска дисертация. СУ „Св. Климент Охридски“. София. (https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet_t/proceduri_za_nauchni_stepeni_i_akademichni_dl_zhnosti/proceduri_po_pridobivane_na_nauchni_stepeni/pridobivane_na_obrazovatelna_i_nauchna_stepen_doktor/arhiv_za_uch_2016_2017_g/zaschitili_za_uch_2016_2017_g/ivajlo_valentinov_najdenov_istoricheski_fakultet) (Последен достъп: 23.02.2020).
- Петров, Ц. (1986). *Сопот през Възраждането*. Варна.
- Русев, И. (2015). *Търговската модерност на Българското възраждане като култура и практика. Изследване и извори*. Велико Търново
- Русев, И. (2017). Разнообразие в разпространението на модерната стопанска култура на българите през Възраждането (XVIII – XIX в.). *Известия на ЦСНИ, Т.2. Разнообразието в българското стопанско-историческо развитие*, Варна, 35 – 54.
- Стойчев, В. (2008). Социални теории и историята на Българското възраждане. София. – В: *Университетски четения и изследвания по българска история. IV международен семинар Смолян*, 11 – 13 май 2006 г. Съст. И. Баева, П. Митев. София: Св. Климент Охридски, 2008, 238 – 250.
- Стойанов, М. (1957). *Българска възрожденска книжнина*. София. Т.1.
- Стойанов, М. (1978). *Стари гръцки книги в България*. София.
- Унджиев, И. (1968). *Карлово. История на града до Освобождението*. София.
- Унджиев, И. (2007). *Васил Левски: биография*. София.
- Чолов, П. (1998). Евлогий и Христо Георгиеви – род и родова среда. – В: Е. Дроснева (ред.) *Дарителите Евлогий и Христо*, София, 17 – 30.
- Чолов, П. (2000). *Родът на Христо Ботев*, София.
- Янева, С. (2004). Стопански живот и социална структура на българите през Възраждането. – В: Марков, Г. (ред.) (2004). *История на българите: Т. 2. Късно средновековие и Възраждане*. София, 415 – 500.

- Bricklin, D. (2001), Natural-born entrepreneur. *Harvard Business Review*, 79, 53 – 59.
- Casson, M. & Casson, C. (2014). The history of entrepreneurship: Medieval origins of a modern phenomenon. *Business History*, Vol. 56, № 8, 1223 – 1242.
- Casson, M. & Giusta, M. (2010). Entrepreneurial networks as social capital. In: Casson, M. (2010). *Entrepreneurship: Theory, Networks, History*. Edward Elgar, 150 – 172.
- Casson, M. (2010). The economic theory of entrepreneurship: an overview. – In: *Entrepreneurship: Theory, Networks, History*. Edward Elgar, 3 – 41.
- Casson, M., Yeung, B., Basu, A., Wadeson, N. (2008). Introduction. In: *Oxford Handbook of Entrepreneurship*. Ed. by Anuradha Basu, Mark Casson, Nigel Wadeson, and Bernard Yeung. Oxford, 1 – 31.
- Chatziioannou, M.-Ch. (2017). *On Merchants Agency and Capitalism in the Eastern Mediterranean 1774 – 1914*. Istanbul: Isis Press.
- Corley, T. A. B. (2008). Historical Biographies of Entrepreneurs. In: *Oxford Handbook of Entrepreneurship*. Ed. by Anuradha Basu, Mark Casson, Nigel Wadeson, and Bernard Yeung. Oxford, 138 – 157.
- Davidova, E. (2013). *Balkan Transitions to Modernity and Nation-States: Through the Eyes of Three Generations of Merchants (1780s – 1890s)*, Brill, Leiden-Boston.
- Dentchev, N., K. V. Velpen, E. Izquierdo (2013). *How to breed Gazellas. Creating business for growth*. Wolters Kluwer Belgium.
- Öncel, F. (2012). *Proto-Industrialization in the Mid-Nineteenth-Century Balkan Countryside: Textile Manufacturing in Villages of Plovdiv*, MA thesis, Bogazici University. (https://www.academia.edu/8084185/Proto-Industrialization_in_the_MidNineteenthCentury_Balkan_Countryside_Textile_Manufacturing_in_Villages_of_Plovdiv.) (Последен достъп: 23.02.2020).
- Öncel, F. (2014). Explaining the basis of proto-industrialization in mid-nineteenth-century Ottoman Bulgaria. – In: *New Trends in Ottoman Studies. Papers presented of the 20th CIEPO Symposium*. Rethymno, 27 June – 1 July 2012. Editor-and chief: Marinos Sariyanis. University of Crete, Rethymno, 99 – 110.
- Tortella & Quiroga (eds.) (2013). *Entrepreneurship and Growth. An International Historical Perspective*. Palgrave Macmillan.
- Vlami, D. & Mandouvalos, I. (2013). Entrepreneurial forms and processes inside a multiethnic pre-capitalist environment: Greek and British enterprises in the Levant (1740s – 1820s). *Business History*, Vol. 55, Issue 1, 98 – 118.

REFERENCES

- Bogorov, I. (1844). *First Bulgarian Primer*. Bucharest.
- Boykov, G. (2018). The town of Karlovo and Karlioğlu Waqf. *History*, 5, 461 – 496.
- Bricklin, D. (2001). Natural-born entrepreneur. *Harvard Business Review*, 79, 53 – 59.
- Casson, M. & Casson, C. (2014). The history of entrepreneurship: Medieval origins of a modern phenomenon. *Business History*, Vol. 56, № 8, 1223 – 1242.
- Casson, M. & Giusta, M. (2010). Entrepreneurial networks as social capital. – In: Casson, M. (2010). *Entrepreneurship: Theory, Networks, History*. Edward Elgar, 150– 172.
- Casson, M. (2010). The economic theory of entrepreneurship: an overview. – In: *Entrepreneurship: Theory, Networks, History*. Edward Elgar, 3 – 41.
- Casson, M., Yeung, B., Basu, A., Wadeson, N. (2008). Introduction. – In: *Oxford Handbook of Entrepreneurship*. Ed. by Anuradha Basu, Mark Casson, Nigel Wadeson, and Bernard Yeung. Oxford, 1 – 31.
- Chatziioannou, M.-Ch. (2017). *On Merchants Agency and Capitalism in the Eastern Mediterranean 1774 – 1914*. Istanbul: Isis Press.
- Cholov, P. (1998). Evlogi and Hristo Georgievi – family and family background, 17– 30. – In: Drosneva, E. (ed.) *Donators Evlogi and Hristo Georgievi*. Sofia, 17 – 30.
- Cholov, P. (2000). *Hristo Botev's family*. Sofia.
- Corley, T. A. B. (2008). Historical Biographies of Entrepreneurs. – In: *Oxford Handbook of Entrepreneurship*. Ed. by Anuradha Basu, Mark Casson, Nigel Wadeson, and Bernard Yeung. Oxford, 138 – 157.
- Davidova, E. (2013). *Balkan Transitions to Modernity and Nation-States: Through the Eyes of Three Generations of Merchants (1780s – 1890s)*, Brill, Leiden-Boston.
- Dentchev, N., Kris Vander Velpen, Edgar Izquierdo (2013). *How to breed Gazellas. Creating business for growth*. Wolters Kluwer Belgium.
- Glushkov, H. (2014). *Evlogi and Hristo Georgievi. Life and activity*. 2nd edition. Karlovo.
- Ivanov, R. (2012). Ecological characteristics and occupation in the Bulgarian towns during the Bulgarian National Revival period. – In: *Kuystendil Readings 2007. Together or divided. Europe of unions, figures and regions*. Sofia, 67 – 78.
- Kepov, I. (1935). *Life and Activity of the Chalukovs and their children. (A Genealogical research)*. Sofia, manuscript. – HA – БАН, сб. IV, а.е. 35.
- Lyberatos, A. (2019). *Revival Plovdiv: transformation, hegemony, nationalism*. Sofia.

- Manolova-Nikolova, N. (2016). *The Bulgarians, the Building of Churches and the Religious Literature (during the 30s and the 40s of the 19th century)*. Sofia.
- Muchinov, V. (2019). Demographic development of Karlovo, Sopot, Ualofer and Adzhar during Bulgarian National Revival period. *Anamnesis*, 1, 13 – 41.
- Nachov, N. (1935). *Hristo P. Tapchileshtov. Life and his public activity*. Sofia.
- Nachov, N. (1990). *Kalofer in the Past*. Volume 1. Sofia.
- Naydenov, I., (2014). Pulievi' Subscription activity during the Revival period. *History*, 6, 626 – 647.
- Naydenov, I. (2017a). *Pulievi's entrepreneurial activity between tradition and modernity (commercial practices and strategies during the Bulgarian National Revival period)*. PhD Thesis, Sofia University "St. Kliment Ohridski.
- Naydenov, I. (2017b). The Puliev Family from Karlovo in Bulgarian Historiography: Between the Syndrome of Historiographical Scarcity and Underestimation). V: Racheva, V. (sast. i nauchna red.) *Balgariite v Osmanskata imperia, XIX v.: ponyatia, strukturi, lichnosti*. Sofia, 77 – 105.
- Naydenov, I. (2019). Prerequisites for the emergence and factors of the entrepreneurial elite's activity during the Bulgarian National Revival period (introductory remarks). *History*, 2, 134 – 150.
- Öncel, F. (2012). *Proto-Industrialization in the Mid-Nineteenth-Century Balkan Countryside: Textile Manufacturing in Villages of Plovdiv*, MA thesis, Bogazici University. (https://www.academia.edu/8084185/Proto-Industrialization_in_the_MidNineteenthCentury_Balkan_Countryside_Textile_Manufacturing_in_Villages_of_Plovdiv.) Last visited on 23.02.2020.
- Öncel, F. (2014). Explaining the basis of proto-industrialization in mid-nineteenth-century Ottoman Bulgaria. – In: *New Trends in Ottoman Studies. Papers presented of the 20th CIEPO Symposium*. Rethymno, 27 June – 1 July 2012. Editor-and chief: Marinos Sariyanis. University of Crete, Rethymno, 99 – 110.
- Palairat, M. (2005). *The Balkan economies c. 1800 – 1914: evolution without development*. Apostrofi Publishing.
- Paskaleva, V. (1962). Development of the urban economy and genesis of the Bulgarian Bourgeois. *Paisiy Hilendarski i negovata epoha 1762 – 1962*. Sofia, 71 – 126.
- Pavlovska, Ts. (1987). *Revival Sopot*. Plovdiv.
- Penchev, P. (2017). Review of Naydenov, I. Pulievi's entrepreneurial activity between tradition and modernity (commercial practices and

- strategies during the Bulgarian National Revival period). PhD Thesis, Sofia University "St. Kliment Ohridski. See: (https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet_t/proceduri_za_nauchni_stepeni_i_akademichni_dl_zhnosti/proceduri_po_pridobivane_na_nauchni_stepeni/pridobivane_na_obrazovatelna_i_nauchna_stepen_doktor/arhiv_za_uch_2016_2017_g/zaschitili_za_uch_2016_2017_g/ivajlo_valentinov_najdenov_istoricheski_fakultet). Last visited on 23.02.2020.
- Petrov, Ts. (1986). *Sopot during the Bulgarian National Revival period*. Varna.
- Rousev, I. (2017). Diversity in the Spread of Modern Economic Culture among Bulgarians during the Bulgarian National Revival period (18th–19th Centuries). *Izvestiya na TSSII, T.2. Raznoobrazieto v balgarskoto stopansko-istorichsko razvitie*, Varna. 35 – 54.
- Roussev, I. (2015). *The Commercial Modernization during the Bulgarian National Revival period (18th – 19th) centuries as a culture and as a practice*. Veliko Tarnovo: Rovita.
- Rousev, I. (2017). Diversity in the Spread of Modern Economic Culture among Bulgarians during the Bulgarian National Revival period (18th – 19th Centuries). *Izvestia na TsSII, T.2. Raznoobrazieto v balgarskoto stopansko-istorichsko razvitie*, Varna, 35 – 54.
- Stoyanov, M. (1957). *Bulgarian Revival literature*. Sofia. Volume 1.
- Stoyanov, M. (1978). *Old Greek books in Bulgaria*. Sofia.
- Stoychev, V. (2008). Social theories and history of the Bulgarian National Revival period. – V: *Universitetski chetenia i izsledvania po balgarska istoria. IV Mezhdunaroden seminar Smolyan*, 11 – 13 may 2006 g. Sast. I. Baeva, P. Mitev. Sofia: Sv. Kliment Ohridski, 238 – 250.
- Tortella & Quiroga (eds.) (2013). *Entrepreneurship and Growth. An International Historical Perspective*. Palgrave Macmillan.
- Undzhiev, I. (1968). *Karlovo. History of the town until Liberation*. Sofia.
- Undzhiev, I. (2007). *Vasil Levski: biography*. Sofia.
- Vasileva, 2019. *Inventory of the documents about the economic history of Bulgaria stored at the Bulgarian Historical Archive of the National Library "St. Cyril and Methodius"*. Volume I (1648 – 1879). Sofia.
- Vlami, D. Mandouvalos, I. (2013). Entrepreneurial forms and processes inside a multiethnic pre-capitalist environment: Greek and British enterprises in the Levant (1740s – 1820s). *Business History*, Vol. 55, Issue 1, 98 – 118.
- Yaneva, S. (2004). Economic life and social structure of Bulgarians during the Bulgarian National Revival period. In: *Markov, G. (red.) (2004). Istoriya na balgarite: T. 2. Kasno srednovekovie i Vazrazhdane*. Sofia, 415 – 500.

Yordanov, K. (2014), The Derbend Institution in Stara Planina during the XVIth Century. *Izvestia na Regionalnia istoricheski muzey – Gabrovo, tom II, 2014 (2015), 174 – 193.*

CONDITIONS FOR THE EMERGENCE OF THE ENTREPRENEURIAL CLASS IN SOPOT, KARLOVO AND KALOFR DURING THE BULGARIAN NATIONAL REVIVAL PERIOD

Abstract. The purpose of this article is revealing the conditions and prerequisites for the “birth” of the entrepreneurial class in Sopot, Karlovo and Kalofer during the 18th-19th centuries. The main conclusion is that the combination of a favorable external environment and appropriate personal qualities make possible the appearance of people with enterprising spirit. In other words, Bulgarian Revival entrepreneurs from Sopot, Karlovo and Kalofer are born, but they are also made through the accumulated experience and knowledge.

Keywords: Bulgarian National Revival period; entrepreneurial class; conditions; Sopot; Karlovo; Kalofer

✉ **Dr. Ivaylo Naydenov, Assist. Prof.**

<https://orcid.org/0000-0001-8784-8300>

Institute for Historical Studies

Bulgarian Academy of Sciences

52, Shipchenski Prohod Blvd., bl. 17

1113 Sofia, Bulgaria

E-mail: ivo_ngdek@abv.bg